

ШИШМАНОВЦИ И СИНАДИНИ

Една българо-византийска история

Петър Николов-Зиков

Сп. Родознания/Genealogia бр. 1-2/2013г.

Един от особено обърканите моменти в средновековната българска история е свързан с произхода на родителите на цар Иван Александър (1331-1371). Към днешна дата проблемът е решен по следния начин – бащата на царя, деспот Срацимир има неизвестен произход, а майка му Кераца (наричана и Петриса) е дъщеря на видинския княз Шишман и неизвестна по име внучка на цар Иван Асен II. [\[1\]](#) При по-внимателен преглед обаче личи, че това обяснение е недостатъчно и е повече резултат от поправяне и надграждане над изначално грешни хипотези, а не от поставяне на всички налични факти на масата и полагане на усилия те да бъдат сглобени така, че противоречията между тях да бъдат преодолени. Именно това е амбицията на настоящата статия – да стъпи на изворите, а не на интерпретациите. И да даде нов и по-точен отговор на старите въпроси.

Тръгвайки по този път, нека прегледаме каква информация по темата имаме.

Първо, имаме налично изключително важното сведение, че Иван Александър е имал царско произхождение както по линия на майка си, така и на баща си. Тази информация се съдържа в един осмогласник от 1355/6 г., в който четем: *“Писана бе тази книга в дните на благоверния и христолюбивия господин Александър, от две страни от царско коляно, във времето, когато Господ изпрати измаилтяните по лицето на цялата земя...”*

[\[2\]](#)

. Въпреки усилията на някои изследователи да омаловажат сведението или да сведат двете страни до една, потвърждавайки царския произход само на единия Александров родител – майка му Кераца, това сведение продължава да бъде първият ключ към проблема за произхода на предпоследния търновски цар.

[3]

Напоследък ние добавихме към разчитането на тази информация още една хипотеза, че е възможно ако единият Иван-александров родител е бил свързан с търновските царе, то другият да е произхождал не задължително от българска, а и от византийска императорска династия.

[4]

Второто налично сведение идва от българските добавки към Хрониката на Константин Манаси и доказва хипотезата на Ив. Божилов, че Александър е произхождал от династията на Асеневци. В преведената и допълнена по негова поръка хроника, търновският самодържец е наречен: *“пресветъл светоносец цар, велик владетел и победоносец величав, от корена изхождащ на Йоана – преизящен цар на българии Асен, наричан Александър...”*

[5]. Освен тази информация, Ив. Божилов успява да издири още десетина преки или косвени доказателства, че Иван Александър е бил действителен потомък на Асеневци и да представи една много убедителна концепция откъде точно е преминавало това роднинство.

[6] Според нея, първата съпруга на видинския княз Шишман (която се пада баба на Иван Александър) е била дъщеря на принцеса Анна Теодора от брака ѝ със севастократор Петър; и съответно внучка на цар Иван Асен II (1218–1241).

[7]

Следващият ключов източник на необходимата ни генеалогична информация са спомените на византийския император Йоан Кантакузин (1347–1354), написани след оттеглянето му от престола през 1354 г. Проблемът е, че в едно и също произведение бившият император дава взаимно изключващи се сведения. Така, когато разказва за възшествието на търновския престол на цар Михаил III (1322-1330) през 1322 г. той описва как българските боляри

„извикаха и обявиха за свой цар Михаил, владетел на Видин и син на техния деспот Срацимир, който произхождал от мизи и от кумани”

[8]

. Близко триста страници по-долу обаче, когато описва възшествието на Иван Александър, Кантакузин твърди, че българските боляри *„посочили за свой цар Александър, син на Срацимир и племенник на царувалия преди това Михаил”*

[9]

При положение, че е невъзможно Иван Александър да е едновременно и брат, и племенник на Михаил III, то къде точно е истината? Тъй като от твърде много и

авторитетни, предимно сръбски източници [10] знаем, че Михаил е син на видинския княз Шишман, то можем да приемем, че първото сведение със сигурност е грешно, а второто правилно. Ако допуснем, че Александър е бил син на Срацимир и племенник на Михаил III се появяват две възможности: 1) Срацимир да е брат на Михаил; и 2) Срацимир да е зет на Михаил (женен за негова сестра). Коя от двете възможности е по-вероятната?

Фактът, че Кантакузин бърка и нарича Срацимир баща на Михаил III, като че говори в полза на предположението, че по-скоро Александровият баща, а не майка му ще да е принадлежал на Шишмановия род. И въпреки това в историографията се е наложила обратната теза. Защо? Нека първо видим какво знаем за Александровата майка.

Всъщност това, което знаем за тази забележителна жена е повече от оскъдно, тъй като го научаваме само от два исторически извора – от славословията за българските царе и боляри в известния *Борилев синодик* и от едно писмо на папа Бенедикт XII (1334–1342) до самата нея. В Синодика четем:

„На Кераца,

благочестивата деспотица, майка на великия цар Иван Александър, приела след това ангелски образ и наречена Теофана, вечна памет.“

[11]

От този кратък текст научаваме, че името на царевата майка е било Кераца, че е била деспина (с което се потвърждава сведението на Кантакузин, че баща му е бил деспот) и че в края на живота си се е подстригала за монахиня, приемайки името Теофана. Към тази информация обаче можем да добавим още по-интересните сведения почерпени от папското писмо от 1337 г. В него, Бенедикт XII благодари на своята кореспондентка, че се е обърнала към католицизма и я призовава да положи усилия за обръщането и на своя син

„magnificum virum Alexandrum regem Bulgariae”

. От писмото освен неочакваният факт, че Кераца е преминала към католицизма, научаваме, че тя е сменила името си и че е резидирала в град на име Карнона, защото папата я нарича

„благородната жена Петриса, дукеса на Карнона”

(*“nobili mulieri Petrissae ducissae Carnonnen”*

).

[12]

В случая дукеса ще да отговаря на деспина, а зад тайнственото Карнона, вероятно се крие черноморския град Карвуна, столица на самостоятелно княжество през по-голямата част от XIV в.

[13]

С това се изчерпва абсолютно всичко, което знаем за деспина Кераца/Петриса.

Както се вижда, в нито един от двата източника няма и най-малка податка за това, че именно тя, а не съпругът ѝ Срацимир е дете на видинския княз Шишман. Има ли при това положение нещо друго, което кара изследователите да застават зад това предположение? Единствената причина се крие в *Бориловия синодик*, където сред славословията на болярите се среща и следният текст:

„На деспот Срацимир и на неговите братя Радослав и Димитър, вечна памет.”

[14]

Изводът е прост, след като най-авторитетният средновековен български документ назовава двама братя на деспот Срацимир и те не съвпадат с известните ни Шишманови синове Михаил III и Белаур, то явно и Срацимир не е бил негов син.

Достатъчно ли е обаче само това остроумно наблюдение за да приемем, че Иван Александър е бил племенник на Михаил по линия не на майка си, а на баща си; и че той му се е паднал не чичо, а вуйчо? И не може ли да се даде и друго възможно обяснение на загадката от *Синодика*?

Ето например едно: Ако княз Шишман е имал петима синове (Михаил III, Срацимир, Димитър, Радослав и Белаур), то в *Синодика* липсва само един (Белаур). Защо липсва е повече от очевидно, този видински благородник заема страната на сръбкинята Анна Неда при конфликта в царското семейство, отказва да признае властта на племенника си Александър, воюва с него и вероятно накрая дори е ликвидиран по негова заповед. При това положение е напълно обяснимо, защо името му е било изтрито от поменика и не е споменавано редом с имената на лоялните на племенника си (или пък просто по-рано починали) чичовци. Така че, всъщност противоречие няма – в *Синодика* присъстват четирима от петимата братя, като единият е отделен от другите защото като цар е споменат в отделен абзац и в друга част на текста. При всичко разгледано дотук, става ясно, че не е проблем местата на Кераца и Срацимир да се разместят и да приемем, че Иван Александър е бил внук на Шишман Видински и през неговата жена – на Иван Асен, всичко това по линия на баща си, а не на майка си (вж. тук: схема 1).

В изворите обаче се крият още тайни, които не просто допълват тази хипотеза, а практически напълно обезсмислят нейната алтернатива. Става въпрос за още двама, по правило, почти напълно пренебрегвани от изследователите, чичовци на Иван Александър.

Първият от тях е добре познатият ни от историята на византийските граждански войни

през XIV в. благородник и военачалник Теодор Синадин, един от първите и най-важни поддръжници на император Андроник III (1328–1341) в борбата срещу дядо му Андроник II (1272–1328). В два напълно различни извора – в спомените на император Кантакузин [15]

и в кондиката на Филотеевия светогорски манастир

[16]

, въпросният Теодор Синадин е определен като

θείος

на цар Иван Александър, дума която на български може да се преведе както като *чичо*

, така и като

вуйчо

. За Теодор Синадин се знае, че е син на

великия стратопедарх

Йоан Синадин и няма абсолютно никакъв начин да се приеме, че е възможно той да е бил син на княз Шишман от Видин. Също толкова невероятно обаче звучи братя на Теодор да са били нашите Срацимир, Димитър и Радослав, първо, защото две от трите имена са очевидно славянски и второ, защото ние знаем поне едно сигурно име на негов брат (

великият конетабъл

Йоан Синадин), което не съвпада с нито едно от трите. При това положение ни остават две възможности. Първата е да предположим както прави Ив. Божилов, че Теодор Синадин е

θείος

на Иван Александър

„в най-широк смисъл на това понятие”

[17]

, т.е. че двамата са били роднини по силата на факта, че са принадлежали на висшата балканска аристокрация през XIV в., която постоянно се женела помежду си. При това положение обаче остава неясно, защо Кантакузин не „чичосва” абсолютно всички персонажи в своите спомени, чийто родословия също са били не по-малко омешани. Втората и далеч по-адекватна възможност е, да предположим, че Синадин е бил реален (в най-тесния смисъл на това понятие) вуйчо на Иван Александър, брат на царевата майка Кераца.

Името на втория пренебрегван *θείος* на търновския цар намираме върху сребърната обковка на една несебърска икона “Богородица Умиление” от 1341/42 г., в чийто ктиторски надпис (на гръцки език) четем:

“В годината 6850 и аз, възлюбеният и роден чичо на превисокия цар Иван Александър, възобнових всечестния и божествен храм на Преплагословената Владичица наша Богородица Умиление... През царуването на Иван Александър и Михаил Асен, техният възлюбен чичо Самуил подари този обкован венец.”

[18]

За разлика от Теодор Синадин, по отношение на Самуил е по-лесно да допуснем, да е

бил българин, роден във видинския княжески двор или в неизвестно българско болярско семейство. И все пак фактът че надписът на иконата е на гръцки, а не на славянски, както и фактът, че тя е била дарена на манастира

Елеуса

във, през онази епоха преобладаващо византийският по население град Несебър, определено натежават везните в полза на това да потърсим Самуил не сред българските (още по-малко видинските), а сред византийските роднини на търновския цар. Възможно ли е той да е бил неизвестен ни от други източници брат на Теодор Синадин, още повече, че в един момент от шарената си биография, Теодор дори изпълнява функцията на комендант на Несебър? Много вероятно.

Вероятността става още по-голяма като вземем под внимание фактът, че в Несебър се откриват сведения за още една загадъчна родственица на Иван Александър. Както е известно още в резултат на битката при Русокастро (1331 г.), Александър присъединява към царството си „Несебър и цялото поморие с Романия” [19]. Едва 13 години по-късно обаче, той посещава този град и прави щедри дарения на два от неговите манастири – споменатия Елеуса и манастира

Св. Никола

. В грамотата изброяваща привилегиите на Св. Никола, царят между другото декларира:

“Когато настоящият йеромонах господин Макарий дойде на поклонение при моето царство, той извести на моето царство, че гореказаният манастир на св. Никола бил построен из основи от преблажената Севина, баба на моето царство...”

[20]

Коя е Севина? В началото на текста на грамотата Иван Александър говори за *“преблажения и прочут цар Иван Асен, дядо на моето царство”*

[21]

, което дава на някои от изследователите основание да приемат, че Севина също е българска царица (макар по отношение на нея да липсва каквато и да е титла, а името ѝ да стои изолирано и без връзка с това на Иван Асен II). Ив. Божилов например приема, че името Севина е сбъркано при преписването на грамотата (запазено е само нейно копие), а в оригинала на негово място стояла Ирина – втората съпруга на цар Иван Асен II.

[22]

Тази идентификация е доста произволна, доколкото името Ирина е широко разпространено и със сигурност е било добре познато на неизвестния копист.

[23]

Липсата на титлата *царица* в грамотата обаче не е нещо, което трябва да остава без

внимание. В толкова официален документ практиката през XIV в. е била титлата задължително да се изписва и то твърде прецизно, като се е внимавало за това дали въпросното лице носи царска, кралска или друга по-ниска титла. Фактът, че в текста на несебърската грамота не е упоменато званието *царица* показва, че тъкмо тази баба на Иван Александър не е била такава. Остава другата (и по-вероятна) възможност – Севина да е просто негова истинска баба, принадлежаща подобно на вуйчовците му Теодор и Самуил на фамилията Синадини. А в случай, че Ив. Божилов е прав и при преписа на документа копистът е сбъркал името – твърде вероятно е неговият първоначален вариант да е бил именно *Синадина*

(
Συναθήνη

). Приемем ли това, както ще видим по-долу, бихме могли с голяма доза сигурност да идентифицираме Севина/Синадина с добре известна ни и популярна личност от византийската история.

Синадините прочее са една от най-старите и благородни византийски фамилии [24], сродени със сигурност с династията на т.нар. Комнини [25]

. Ако приемем, че не майката, а бащата на Иван Александър е родителят му, принадлежал по рождение на видинското княжеско семейство; и че съответно именно майка му Кераца е била сестра с Теодор Синадин, в такъв случай ще можем и да обясним, необяснимата до този момент претенция на Александър, братята и сестрите му, че по произход са именно Комнини.

Така например, първата загадка на която ще получим отговор ще е прословутото родословно дърво на Иван-александровата сестра и сръбска царица Елена, изрисувано в една манастирска църква край село Матейче (до гр. Куманово в дн. Македония). Както е известно, следвайки доста разпространена сред сърбите, но непозната в средновековна България традиция, царицата наредила в построената от нея през 1355–56 г. църква да бъде изрисувано едно внушително родословно дърво, представлящо осем поколения, най-горното от които самото семейство на царицата (тя, покойният ѝ съпруг и синът ѝ). За жалост днешното състояние на стенописа е изключително лошо и единствените други изображения, които могат да се идентифицират частично са тези на император Исак II Ангел (1185–1195), на някой си монах Теоктист и на още един император, чието име обаче не може да се разчете. Дълго време това родословно дърво е подценявано и/или разглеждано единствено като свидетелство за “гръкоманията” на Елена [26] и едва Ив. Божилов му отдава дължимото като на изключителен исторически извор. За жалост обаче, приемайки традиционната схема, според която Кераца е от фамилията Шишмановци (оттам и Асеневци), а Срацимир с неизвестен произход, Божилов реконструира родословието по крайно необедителен начин. [27]

Ако обаче приемем, че бащината фамилия на Кераца е Синадин, всичко си идва на мястото и родословието от Матейче може да бъде напълно възстановено, разкривайки същинската си пропагандна цел – да покаже връзката на Елена с Комнините и най-вероятно с император Алексий I (1081–1118), техният най-авторитетен представител (вж. тук: схема 2). Както изглежда, докато в Търново по-важно е било Иван Александър да демонстрира произхода си от Асеновци; в *Романия* (в сръбското царство, завладените византийски земи са били обособени в такава, отделена от стара Сърбия, област) за царица Елена е било по-важно да набляга на връзката си с другото „царско коляно“ , това на Комнините.

На мястото си идват и други факти като например името, с което е бил известен братът на Елена и Иван Александър – деспота на Валона Иван Комнин. На място идва и формулата-обръщение на мамелюкски Египет към българския владетел, засвидетелствана в един дипломатически формуляр, съставен от султанския секретар ал-Калкашанди в края на XIV в.: *„Негово величество царят, знатният, уважаемият, почитаемият, героят, лъвът, храбрецът, истинският Ангел, истинският Комнин...”*

[\[28\]](#)

И най-накрая, на мястото си идва дори такъв любопитен факт, като свидетелството на Кантакузин, че Иван Александър е говорел гръцкия като майчин език.

[\[29\]](#)

Ако трябва да обобщим всичко казано дотук, то историята би трябвало да изглежда накратко така: През 1331 г., на търновския престол сядат цар Иван Александър. Макар да го прави не по наследство, а чрез преврат (или може би тъкмо поради тази причина), този български владетел полага големи усилия за да докаже правата си над короната, облягайки се преди всичко на своя произход, който дворецките ласкатели определят като *„от две страни от царско коляно”*. От двете – първата страна била тази на Иван-александровия баща Срацимир, син на княз Шишман и внук на великите царе от династията на Асеновци; а втората, тази на Иван-александровата майка Кераца, принадлежаща на византийската аристократична фамилия Синадини, а през нея и с най-престижната след XI в. византийска императорска династия, тази на Комнините (вж. тук: схема 3).

Подобна реконструкция позволява да се потърси и обяснението, кога и как се сключва бракът между българо-куманския благородник Срацимир и византийската аристократка Кераца. През 1280-те години фамилията Синадин е една от най-знатните във Византия, великият стратопедарх Йоан Синадин – един от най-влиятелните военачалници в

империята, а неговата съпруга Теодора Синадина (по баща Палеологина) – една от най-благочестивите византийски матрони, основателка на известния цариградски манастир *Богородица сигурна надежда* (*Θεοτόκος Βέβαιης Ελπίδος*) [30] и както се оказва ктиторка на несебърския манастир

Св. Никола

. Нейна сестра прочее (името ѝ не ни е известно) е една от най-властните жени в българската история – съпругата на цар Смилец (1292-1298).

[31]

Същинското влизане на Синадините в българския политически живот обаче както изглежда става по-рано. През 1285 г. в Цариград пристигнал търновският патриарх св. Йоаким III (1284 - 1300), който уговорил годеж между българския престолонаследник Теодор Светослав и неизвестна по име дъщеря на Йоан и Теодора Синадини. [32] Впоследствие обаче, този годеж неизвестно защо бил разтрогнат. Възможно ли е въпросната дъщеря да е добре известната ни Кераца? И възможно ли е, след разпадането на брака ѝ с царския син, тя да е била омъжена набързо за друг високопоставен български аристократ – Срацимир, син на видинския княз Шишман? Много вероятно.

В резултат на този брак, на бял свят се появили последните царе на България и Сърбия – тези, които осигурили последните десетилетия на балканското средновековие да преминат наистина блестящо. За да останат вечно живи в паметта на потомците.

---

[1] **Ив. Божилов.** *Фамилията на Асеневци (1186–1460). Генеалогия и просопография.* С., 1994, с. 111.

[2] **Ив. Лазаров, Ив. Тютюнджиев, Пл. Павлов.** *Документи за политическата история на средновековна България XII-XIV в.* (второ преработено и допълнено издание) В. Търново, 1992, с. 73.

[3] Според Ив. Божилов царският произход на Иван Александър е само по линия на майка му, свързана с династията на Асеневци. Вж. **Ив. Божилов.** *Цит. съч.*, 435–447.

Към съмненията в достоверността на документа можем да добавим и твърдението на Н. Овчаров, че осмогласникът е създаден няколко десетилетия по-късно и в него се визира синът на Иван Шишман,

господинчик

Александър. Вж.

Н. Овчаров

.
Цар Иван Александър II

. – В:

Palaeobulgarica

/Старобългаристика

, 1998, кн. 4. Както е добре известно, майката на княз Александър е или първата съпруга на цар Иван Шишман, царица Мария (която има по-скромен произход от средите на българското болярство) или втората му съпруга, която е от сръбско княжеско, но не и царско потекло.

[4] **П. Николов-Зиков.** *Династията на Срацимировци. Властови доктрини и политически модели в Югоизточна Европа през XIV век.* С., 2012, 14–32.

[5] *Хрониката на Константин Манаси. Зората на българската епика* (предговор, превод и коментар: Ив. Буюклиев; исторически бележки: Ив. Божилов). С., 1992, с. 111.

[6] **Ив. Божилов.** *Цит. съч.*, 435–447.

[7] Пак там, с. 447.

[8] Ioannis Cantacuseni imperatoris: Historiarum, Bonnae, 1831, I, p. 175.

[9] Ibid, p. 459.

[10] Вж. напр. Данило Пећки: *Животи краљева и архиепископа српских.* Београд, 1935. с. 119;

Fr.R. von

Miklosich

.
Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii

. Viennae, 1858, p. 100;

Ль. Стојановић

.
Стари српски хрисовуљи, акти, биогра-фије, летописи, типиси, поменици, записи и др.

Споменик Српске краљевске академије III. Београд, 1890, с. 21.

[11] *Славословия за царе, царици и боляри (Из “Синодика на цар Борил”). В: История на българската държава и право. Извори.*

Т.1, 680–1877, Варна, 1996, с. 81.

[12] *Acta Benedicti XII (1334–1342)*. ed. A.L.Tàutu, Romae 1962, 37–39.

[13] Зад идентифицирането на Карнона с Карвуна се крие продължителен и все още незавършил научен спор. За него и за другите възможни идентификации вж. повече в:

П. Николов-Зиков

.
Цит. съч.

, 35–36.

[14] *Славословия за царе, царици и боляри...*, с. 82.

[15] *Ioannis Cantacuseni imperatoris: Historiarum*, Bonnae, 1832, III, p. 469.

[16] *Actes de l’Athos VI. Actes de Philothee*, publiés par W. Regel, E. Kurtz et V. Korablev, BB, XX, 1913, Приложение №1 (reimpression anstatique: Amsterdam, 1975), №IX, p. 26.

[17] **Ив. Божилов**. *Цит. съч.*, 440–441.

[18] Надписи върху сребърната обковка на Несебърската икона “Богородица умиление”.

В:

История на българската държава и право...

, с. 174.

[19] Послесловие към „Песнивеца”. – В: *История на българската държава и право...*, с. 87.

[20] *Месемврийските грамоти на цар Иван Александър*. В: *История на българската държава и право* ..., с. 104.

[21] Пак там, с. 104.

[22] **Ив. Божилов**. *Цит. съч.*, 438–439.

[23] Още по-невероятно звучи предположението на Пл. Павлов, че Севина е езическото име на Анна, куманската съпруга на царете Калоян (1197–1207) и Борил (1207–1218).

Вж. **Пл. Павлов**. *Търновските царици*. В. Търново, 2006, 12–13. Трудно е да се повярва, че на игумена Макарий в средата на XIV в. му е хрумнало да използва тъкмо езическото име на една царица, живяла век и половина по-рано.

[24] За фамилията Синадин вж. още: *Actes de Kutlumus*, ed. P. Lemerle, Paris, 1945, p. 68;

Ль. Максимовић. *Последње*

године протостратора Теодора Синадина.

— ЗРВИ, 10, 1967, p. 177—185;

Ch

·
Hannick

,
G

·
Schmalzbauer

·
Die

Synadenoï

JOB, 25, 1976.

[25] Династията на Комнините е прекъсната през 1185 г., с изключение на нейния трапезундски клон, т.нар. Велики Комнини. На Балканите обаче като Комнини продължават да се представят потомците на фамилията Ангели, заради компрометирането на собственото им родово име след падането на Цариград през 1204 г.

[26] Вж. например: **Св. Радојчић**. *Портрети српских владара у среднем веку*. Скопље, 1934, с. 59; а също и:

Г. Острогорски

Византи

ј

а и словени.

Београд, 1969–1970, с. 438.

[27] **Ив. Божилов**. *Цит. съч.*, 453–457. В заключение той добавя и доста смелото предположение, че цялото родословно дърво е създадено, за да покаже връзката между Елена и българската царска династия от X–XI в., т.нар.

Комитопули

[28] *Обръщения към българския и към византийския владетел в документи на египетската султанска канцелария* . – В: **Ив. Лазаров, Ив. Тютюнджиев, Пл.**

Павлов

окументи за политическата история...

, с. 114.

. Д

[29] Ioannis Cantacuseni..., 1832, III, p. 393.

[30] **H. Delehaye**. *Deux typical byzantins de l'epoque des Paleologues*. Bruxelles, 1921,

143–151.

[31] Ibid., 1921, 84–93.

[32] Georgius Pachymeres: *De Michaelē et Andronico Palaeologis libri tredecim*. Ed. I. Bekker. II, Bonnae, 1835, p. 267.